

بررسی و ارزیابی کانونهای ساماندهی و اسکان عشایر (آثار و پیامدها) مطالعه موردی کانون کمری شهرستان ازنا

محمد رضا رضوانی* - دانشیار دانشکده جغرافیای دانشگاه تهران
مسلم دری کوند - دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی دانشگاه
تهران

چکیده

یکی از راهبردهای توسعه جامعه عشایری، ساماندهی و اسکان عشایر است که عمدتاً با هدف توسعه و عمران جامعه عشایری، محرومیت زدایی و خدمات رسانی بهتر به این جامعه محروم انجام می‌گیرد. در ایران نیز این راهبرد در طی سالهای گذشته در مناطق عشایری اجرا شده که ارزیابی آثار و پیامدهای آن بر جامعه عشایری اهمیت بسیار دارد. هدف اصلی این تحقیق، ارزیابی پیامدهای حاصل از اجرای طرح ساماندهی عشایر در کانون کمری در استان لرستان است. داده‌های مورد نیاز با روش میدانی و از طریق اجرای پرسشنامه خانوار و روستا جمع‌آوری گردید. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که طرح ساماندهی و اسکان عشایر در کانون کمری باعث بهبود وضع خدمات، زراعت، باغداری و کاهش مهاجرت شده است. در مقابل در زمینه‌های دامداری، ایجاد اشتغال، افزایش درآمد و جلب مشارکت مردم موفقیت چندانی نداشته و رضایتمندی از اجرای طرح در سطح پایینی قرار دارد.

واژه‌های کلیدی: اسکان عشایر، پیامدهای اقتصادی و اجتماعی، کانون کمری، ایل ممیوند، لرستان / استان، ازنا / شهرستان.

مقدمه

جامعه عشایری بخشی از جمعیت کشورند که مهم‌ترین مشخصه و وجه ممیزه آن با جوامع روستایی، کوچندگی و معیشت دامداری آنهاست. دامداری آنان متکی بر استفاده از مراتع و چراگاههای طبیعی است که در اقلیم مختلف گرمسیری تا کوهستانی مرتفع واقع شده‌اند. تغییرات اقلیمی در طول سال ایجاب می‌کند تا این گروه جهت دستیابی به شرایط بهینه زندگی به کوچ روی آورند (ارزانی و همکاران، ۱۳۷۸). لذا از سالیان متمادی، کوچ اساس زندگی عشایری را تشکیل می‌داده است، لیکن به مرور زمان و توجه به تحولات گسترده اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی این زندگی دچار تحولات و مشکلات عدیده‌ای گردیده است. رشد جمعیت عشایری از یک سو و کاهش منابع خدادادی به ویژه تبدیل مراتع و چراگاهها به اراضی زراعی و مسکونی و نیز تخریب همه جانبه و سیر قهقراپی مراتع به عنوان منبع اصلی تأمین علوفه مورد نیاز دام، بسته شدن ایل راهها، مقرون به صرفه اقتصادی نبودن دامداری سنتی، آسیب‌پذیری زندگی عشایری در مقابل حوادث طبیعی، عدم دسترسی به استانداردهای زیستی و حداقلهای معیشتی، فروپاشی نظام ایلی ناشی از عوامل سیاسی و اجتماعی، عدم امکان استفاده از امکانات رفاهی روبه‌رشد، مهاجرت سرریز و مازاد نیروی کار جامعه عشایری به مقصد شهرهای بزرگ و در نتیجه گسترش حاشیه‌نشینی و پیدایش کمربند فقر پیرامون شهرهای بزرگ، به تدریج حیات جامعه عشایری را در معرض خطر جدی قرار داده است. با توجه به تحولات فکری که در جامعه عشایری با استفاده از رسانه‌های جمعی به وقوع پیوسته است اعضای این جامعه متوجه این نکته شده‌اند که در جهان امروز، بهره‌برداری از محیط طبیعی به شیوه سنتی کارایی ندارد (بخشنده نصرت، ۱۳۷۱). به همین دلیل بعضی از عشایر چاره کار را در اسکان دیدند تا به رفاه و امکانات بیشتری دست یابند، چون در صورت اسکان از حمایت‌های دولتی بیشتری نیز برخوردار می‌شوند. سیاست دولت جمهوری اسلامی نیز در جهت تحقق هدفهای خودکفایی و برخورداری از عدالت اجتماعی در مقیاس ملی، حمایت از این شیوه از اسکان است (بخشنده نصرت، ۱۳۷۰). علی‌رغم سابقه نسبتاً طولانی اجرای این برنامه در کشور، دولت از برنامه دوم توسعه اقتصادی و اجتماعی کشور (۷۸-۱۳۷۳) بازویکردی نو، سیاست ساماندهی جامعه عشایری در قالب کانونهای اسکان را پیگیری کرده است و این برنامه همچنان در کشور ادامه دارد. به همین دلیل کانونهای عشایری فراوانی در مناطق مختلف کشور پدید آمده است. کانونهای گل افشان و چشمه رحمان در اصفهان، کانونهای چلگرد، لشتر و شرمک در استان چهارمحال و بختیاری، کانونهای کمری، عمارات و چشمه همیان در استان لرستان از مهم‌ترین کانونهای ساماندهی عشایر در کشور محسوب می‌شوند. کانون کمری یکی از کانونهای اسکان عشایر است که برای ساماندهی و اسکان داوطلبانه تیره

میرزایی از ایل ممیوند در سال ۱۳۷۸ ایجاد شده است. با توجه به گذشت حدود ۸ سال از آغاز اجرای این طرح، بررسی آثار و پیامدهای آن بسیار ضروری و مهم بوده و می‌تواند در تداوم اجرای این طرح در کانون کمری و کانونهای مشابه در کشور بسیار مفید باشد. هدف تحقیق حاضر بررسی و ارزیابی پیامدهای اقتصادی اجتماعی اسکان عشایر در کانون کمری است.

اسکان عشایر و پیامدهای آن

مروری بر مطالعات موجود در زمینه اسکان عشایر حاکی از آن است که فرآیند اسکان و یکجانشینی عمدتاً تحت تأثیر عوامل درون‌زا و برون‌زا بوده است. تحولات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی قرن اخیر به ویژه گسترش بهره‌گیری از ماشین‌آلات، افزایش سرعت ارتباطات و توسعه حمل و نقل و نیز ارائه خدمات آموزشی، بهداشتی و درمانی از سوی دولت، شکاف بین عشایر و جوامع شهری و روستایی را افزایش داد. عشایر نیز غالباً به تناسب تغییرات مذکور تحولاتی را در شیوه زندگی و معیشت خویش ایجاد نموده‌اند. استفاده از وانت و کامیون به هنگام کوچ و عدم همراهی خانواده با گله، احداث مسکن در بیلاق یا قشلاق و یا هر دو، ایجاد نوآبادیها و اسکان خودجوش را می‌توان از جمله واکنشهای جامعه عشایری به تحولات فوق دانست. از سوی دیگر گرایش دولت‌ها در جهت اعمال کنترل و نظارت، ارائه خدمات مورد نیاز، توسعه جوامع کوچنده و جلوگیری از تخریب مراتع را می‌توان عامل برون‌زای فرآیند اسکان و یکجانشینی عشایر تلقی کرد. لذا دولت‌ها در مقاطع زمانی مختلف اقدام به اسکان اجباری عشایر نموده و با تدوین سیاستهایی در جهت تشویق و حمایت از اسکان آنها برآمده‌اند. از اوان تاریخ تاکنون، ایلات و طوایف کوچنده عشایری به علل و انحاء مختلف به صورت اجباری، اختیاری یا مصلحتی دست از زندگی کوچندگی کشیده و روی به استقرار ثابت (زندگی یکجانشینی) آورده‌اند (میزبان، ۱۳۸۴). در ایران اسکان عشایر یا ساکن شدن کوچندگان، پدیده‌ای است که بارویکردهای مختلفی از سال ۱۳۱۲ تاکنون به آن پرداخته شده و متناسب با رویکرد غالب هر دوره که نشأت گرفته از هدفها و سیاستهای حاکم بر همان دوره می‌باشد، طرحها و برنامه‌های مختلفی تصویب و اجرا شده است (صیدایی و همکاران، ۱۳۸۳).

علاوه بر این در کشورهای دیگری نیز نوعی زندگی عشایری وجود دارد که اسکان آنها نیز پیامدهایی را به همراه داشته است که به طور مختصر به آنها اشاره می‌شود. البته سعی شده است کشورهای مورد مطالعه قرار گیرند که از حیث شرایط بوم‌شناختی و وجود نظامات عشایری و نیز برنامه‌ها و اقدامات مرتبط با این جوامع بیشترین مشابهت را با شرایط ایران داشته باشند. براساس مطالعه‌ای که با استفاده از تصاویر ماهواره‌ای و هوایی در مورد عشایر رندیلی در شمال کنیا انجام شده، اسکان عشایر موجب بروز حلقه‌هایی از تخریب شدید

پوشش گیاهی در اطراف سکونتگاهها شده است. مصرف چوب برای سوخت افزایش و فشار چرای دامها در مقیاس محلی شدت یافته است. همچنین احداث چاههای آب در فواصل نزدیک یکدیگر موجب تجمع گله‌ها و در نتیجه افزایش فرسایش خاک از دهه ۱۹۷۰ به بعد شده است (Hirano, 2003). تحقیق دیگری که در مورد عشایر مذکور انجام شده، حاکی از آن است که در طول دوره خشکسالی ۱۹۹۲، کودکان اسکان یافته تقریباً سه برابر بیش از کودکان عشایری دچار سوء تغذیه بودند (Kjersti et al., 2003).

در مورد اسکان عشایر هواویر در سودان اجباری درکار نبوده است، اما عشایر مذکور تمایل چندانی به سکونت در روستای نمونه نداشتند. پس از مدت کوتاهی از پایان پروژه تنها تعداد اندکی خانوار عشایری در آن ساکن شدند، و به رغم وجود امکاناتی چون آب، زمین کشاورزی و مدرسه، پروژه در جذب آنها موفق نبود. تا زمان تحقیق هیچ کدام از رهبران عشایر مذکور در محل پروژه اسکان نگزیدند. مسائل و مشکلات زیر در ناکامی طرح مؤثر بوده‌اند:

- ۱- نداشتن برق
- ۲- فقدان آب کافی
- ۳- پیش بینی نکردن فضای کافی برای دام عشایر و در نتیجه جذب نشدن آن دسته از عشایر که دام زیادی داشتند.
- ۴- فقدان وجود مراتع کافی برای چرای دام در منطقه‌ای که روستای نمونه احداث شده است.

۵- غیرمشارکتی بودن مکان یابی اسکان (Kjersti, et al., 2003).

مطالعه انجام شده در ناحیه نقامیش مصر نیز بیانگر آن است که اقدامات دولت برای اسکان بادیه نشینان، منجر به اسکان ۶۰ درصد آنان تا سال ۱۹۸۲ شده است. اما افزایش و گسترش هم‌زمان دامداری موجب تخریب مراتع طبیعی به ویژه در ناحیه ساحلی شده است. روابط سنتی حاکم بر چرای دام تغییر یافته و به سمت مالکیت خصوصی اراضی مرتعی و پرداخت نقدی برای چرای دام در مرتع سوق یافته است. افزایش باغات هر چند موجب ایجاد درآمدی دائمی برای خانوارها شده است، ولی گسترش کشت غلات به اراضی حاشیه‌ای و ضعیف را در پی داشته و از سطح مراتع قابل استفاده کاسته است. علاوه بر این تأمین هیزم مورد نیاز خانوار از اطراف محل اسکان موجب افزایش و بحرانی شدن تخریب پوشش گیاهی شده است (Fitzsimons, et al., 1996).

از تجارب ایران در زمینه اسکان می‌توان به مطالعه‌ای که «مهدی قرخلو» تحت عنوان «روند مهاجرت و افق کوچ‌نشینی ایل قشقایی» انجام داده و هدف از این تحقیق مشخص کردن میزان اسکانهای خودجوش عشایر طایفه دره‌شوری ایل قشقایی در مناطق بیلاقی و قشلاقی

بوده اشاره کرد. براساس یافته‌های این تحقیق اسکانهای خودجوش در ایل قشقایی و طایفه دره شوری متأسفانه در دهه‌های اخیر به ویژه سالهای اولیه انقلاب به حومه شهرهای بیلاقی و قشلاقی شدید بوده است که علت آن را عوامل دافعه کوچروی و عوامل جاذبه شهرنشینی بیان می‌کند (قرخلو، ۱۳۸۲). مطالعه دیگری «اصغر صالحی» در سال ۱۳۸۲ با عنوان «ارزشیابی اثرات اقتصادی اجتماعی طرحهای ساماندهی عشایر استان اصفهان»، برای مرکز تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی استان اصفهان به صورت پیمایشی و با تکمیل پرسشنامه و مصاحبه در محدوده دو کانون گل افشان و چشمه رحمان در شهرستان سمیرم انجام داده است که نتایج آن نشان می‌دهد که طرح اسکان کانون گل افشان به دلیل خاتمه دادن به دشواریهای عشایر در حین کوچ و افزایش رفاه خانوار موفق بوده است اما در زمینه اقتصادی، تأثیر زیادی در افزایش درآمد خانوارهای عشایری نداشته است. در حالی که در کانون چشمه رحمان سطح برخورداری و رفاه خانوار چندان تغییر نکرده است اما با این همه تلفیق دامداری و زراعت، باعث افزایش درآمد خانوارها شده و آرامش خاطر اقتصادی بیشتری برای آنها فراهم ساخته است و در کل رضایتمندی مردم اسکان داده شده از اجرای این دو طرح در حد خوبی بوده است. اما در طرح بهار به رغم تمهیدات و شرایط مساعد اولیه به دلایلی طرح با موفقیت همراه نبوده، بدین معنا که عشایر مذکور به جای اسکان دائم در قرق، که طبق طرح می‌باید شهرکی عشایری می‌شد، در منطقه‌ای حاشیه‌ای در شهر همدان به نام دیزج سکونت نیمه دائمی گزیده و گونه‌ای زندگی نیمه کوچ‌نشینی در دیزج و قرق در پیش گرفته‌اند که با مشکلات عدیده‌ای نیز روبه‌رو هستند (صالحی، ۱۳۸۲). اسکان عشایر پیامدهای مثبت و منفی فراوانی به همراه خواهد داشت. یکی از این پیامدها کاهش یا افزایش میزان مهاجرت عشایر است. مهاجرت یکی از پرچالش‌ترین مقوله‌ها در ارتباط با جمعیت انسانی است (Brettell, 2000). اسکان عشایر پیامدهای دیگری مانند ایجاد شغل و درآمد، تغییر در سطح زیر کشت، تغییر در تعداد دام، تغییر در سطح سواد و آموزش، بهره‌مندی بیشتر از امکانات رفاهی و خدماتی و... نیز به همراه خواهد داشت. اصولاً طرحهایی می‌توانند رضایتمندی بیشتری را جلب کنند که با مشارکت اهالی منطقه انجام گیرند. شاید مشارکت مهم‌ترین رکن در تهیه و اجرای طرحهای اسکان عشایر باشد. اصل مشارکت در برنامه‌ریزی توسعه، هم‌زمان با تکامل و اصلاح نگرش به مفهوم توسعه، جایگاه بیشتری یافته است. به عبارت دیگر، تأکید بر اصل مشارکت در برنامه‌ریزی از این جهت است که توسعه بیش از همه به انگیزش و یادگیری نیازمند است و در بهبود و کفایت مستمر تواناییهای درونی تجلی می‌یابد (رضوانی، ۱۳۸۳). از این رو دقت نظر و رعایت اصل مشارکت به عنوان رهیافت علمی برای ایجاد تغییر در زندگی عشایر موجب تضمین آینده‌ای بهتر برای کسانی است که از ناچاری و به دلیل محدودیتهای

روزافزون زندگی به سوی یکجانشینی روی می آورند. از آنجا که طرح اسکان عشایر در جهت توسعه همه جانبه کشور و به منظور ایجاد زندگی بهتر، برقراری تعادل اقتصادی، تأمین امکانات مورد نیاز، استفاده مطلوب از منابع و در نهایت در جهت رفع محرومیت از زندگی جامعه عشایری به اجرا در آمده است (خضولو و همکاران، ۱۳۸۳)، پس باید افراد این جامعه در تمام زمینه های تهیه و اجرای طرح اسکان مشارکت داشته باشند تا در مکان اسکان داده شده به خواسته های خود و سطح رفاهی و فرهنگی بالاتری دست یابند در غیر این صورت مسائل ناگواری مانند مهاجرت و بیکاری و در نهایت تخلیه مکان اسکان داده شده پیش خواهد آمد.

جدول ۱ - پیامدهای مثبت و منفی اسکان عشایر

پیامدهای مثبت	پیامدهای منفی
- افزایش مناسبات و ارتباطات با سکونتگاههای روستایی و شهری - افزایش برخورداری از خدمات زیربنایی - افزایش دسترسی به امکانات و خدمات بهداشتی، درمانی، آموزشی و ...	- تخریب شدید مراتع پیرامون محل اسکان - زیرگشت رفتن اراضی مرتعی - مکان پایی نامناسب محل اسکان - نامناسب بودن خانه های احداث شده و نبود تأسیسات و امکانات ضروری در محل - افزایش مهاجرت به شهرها
- افزایش اوقات فراغت - افزایش سطح سواد و آگاهی - افزایش میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی (تلویزیون، رادیو و ...)	- افزایش تنشهای اجتماعی و اختلافات محلی - افزایش گرایش به بازگشت به کوچروی به دلیل مشکلات کانونها و انگیزه مالکیت اراضی قشلاقی و بیلاقی - تضعیف موقعیت اجتماعی زنان - بی توجهی نسل جوان به ارزشها و فرهنگ خودی
- افزایش سهم زراعت در ترکیب فعالیت های مشمولان طرح - افزایش درآمد خانوارهایی که تعداد دام کمتری داشته اند.	- بی استفاده ماندن توانهای تولیدی مراتعی که استعداد تولید فصلی در آنها قابل توجه است. - کاهش درآمد خانوارهای دارای دام زیاد - افزایش مخارج و هزینه های خانوار - افزایش بیکاری - کاهش نقش زنان در اقتصاد خانواده و افزایش وابستگی به درآمد مردان - کاهش تولیدات صنایع دستی و قالیبافی

(منبع: توکلی، ۱۳۸۶)

روش تحقیق

به طور کلی هر تحقیق بر پایه هدفهای آن بنا می شود. تحقیق حاضر از نوع کاربردی و روش انجام آن توصیفی و تحلیلی است. برای جمع آوری داده های مورد نیاز تحقیق حاضر، از روشهای کتابخانه ای و میدانی استفاده شده است. داده های مورد نیاز در روش میدانی از طریق تهیه و اجرای پرسشنامه خانوار و نیز مشاهده میدانی در کانون کمری، جمع آوری شد. ضمناً به دلیل کوچک بودن جامعه آماری، کل جامعه که ۳۸ خانوار است مورد سنجش قرار گرفت. شاخصهای اقتصادی مورد مطالعه عبارت اند از: تغییر در سطح زیر کشت، میزان در آمد، ایجاد اشتغال و میزان خدمات رسانی و شاخصهای اجتماعی نیز میزان مهاجرت، میزان مشارکت در اجرای طرح و میزان رضایتمندی از اجرای طرح را در بر می گیرند. داده ها پس از جمع آوری از طریق تهیه جدول، پردازش گردید و در ادامه به تجزیه و تحلیل داده ها با استفاده از آزمون کای اسکوئر پرداخته شد.

کانون مورد مطالعه

شهرستان ازنا یکی از شهرستانهای استان لرستان است که در شمال شرقی استان واقع شده و مرکز آن شهر ازناست. روستا یا کانون مورد بررسی به نام کمری در ۸ کیلومتری شمال غربی شهر ازنا قرار دارد و از جمله کانونهایی است که کل یک تیره فقط در یک روستا متمرکز شده اند، در صورتی که معمولاً کانونهای دیگر از مجموعه چند روستا تشکیل شده اند. علت این امر کم بودن تعداد این تیره و حفظ ساختار ایلی آنها بوده است. به منظور ساماندهی زندگی عشایری در تیره میرزایی، از سال ۱۳۷۳، جلسات متعدد ترویجی و توجیهی با حضور عشایر کانون کمری برگزار گردید. ولی تا قبل از سال ۱۳۷۸ به صورت کوچرو زندگی می کردند. ارائه امکانات و خدمات از طرف اداره امور عشایر شهرستان منوط به ساماندهی و اسکان آنها بوده است. به هر حال با موافقت به عمل آمده، کار معرفی عشایر تیره میرزایی جهت استفاده از تسهیلات بانکی جهت اجرای پروژه های مورد نیاز در سال ۱۳۷۴ شروع شد و بالاخره این تیره در سال ۱۳۷۸ در روستای کمری اسکان یافتند. اهم خدماتی که اداره امور عشایر در کانون کمری، قبل از اسکان انجام داده است، در جدول ۲ دیده می شود.

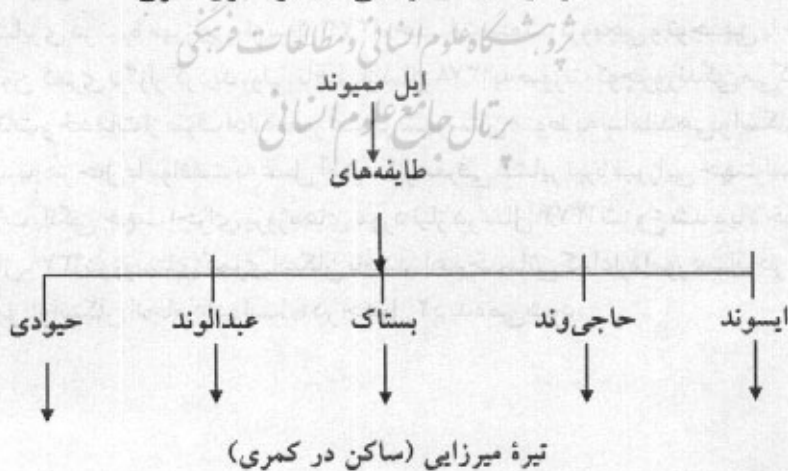
جدول ۲- خدمات موجود در کانون کمری در سال ۱۳۸۵

ردیف	عنوان پروژه	حجم کار	واحد کار
۱	احداث راه	۳	کیلومتر
۲	لوله کشی و تأمین آب آشامیدنی	۱/۵	کیلومتر
۳	احداث جایگاه توزیع نفت	۲۸۰۰	لیتر
۴	برق رسانی	۱/۲	کیلومتر
۵	مدرسه ابتدایی	سه کلاس	کلاس

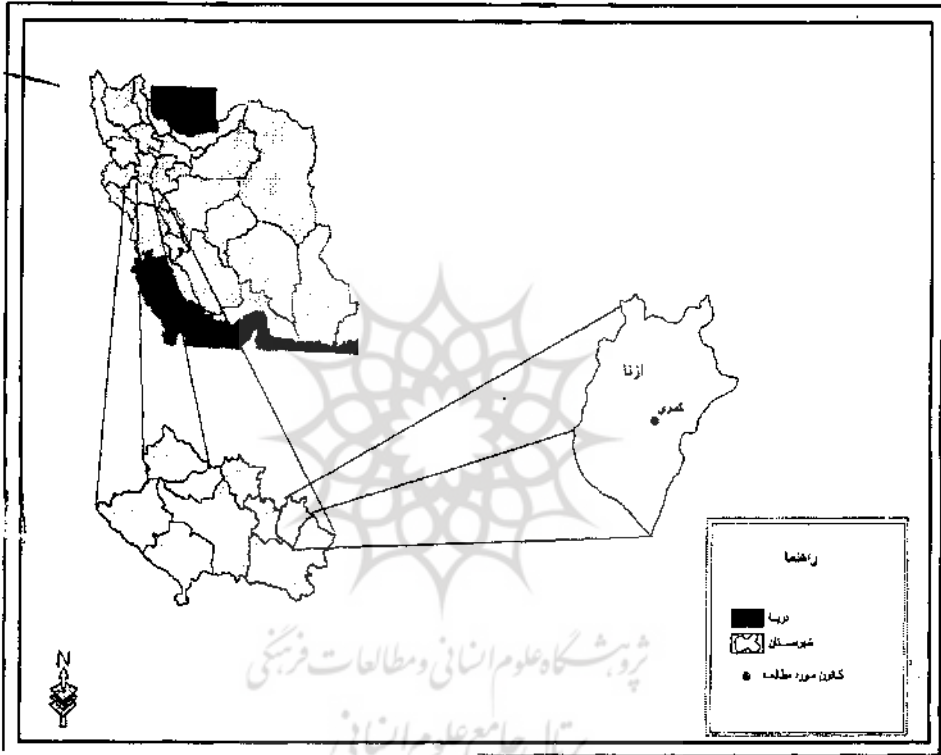
(منبع: اداره امور عشایر شهرستان ازنا، ۱۳۸۵)

عشایر کانون کمری همگی جزء تیره میرزایی، طایفه بستاک و ایل ممیوند می باشند. این تیره ۱۸۶ خانوار و ۱۲۲۷ نفر جمعیت دارد که ۳۸ خانوار (معادل ۲۰/۴ درصد) در کانون کمری ساکن شده و بقیه تیره که ۱۴۸ خانوار (۷۹/۶ درصد) می باشند هنوز به کوچروی ادامه می دهند که علت اسکان نیافتن خود را نبود اشتغال در کانون، عادت به زندگی کوچروی و نداشتن اعتماد نسبت به ارائه خدمات بیان کرده اند.

نمودار ۱- ساختار ایلی عشایر کانون کمری

الگوی کوچ آنها در هنگام کوچ، کوچ نشینی کامل بوده ولی بعد از اسکان یافتن نیز ساختار ایلی طایفه ای خود را حفظ نموده اند.

شکل ۱- محدوده مورد مطالعه در تقسیمات سیاسی کشور

یافته‌های تحقیق

دلایل اسکان در کانون کمری

گروهی از عشایر برای امرار معاش خود در روستاها ساکن شدند تا در کنار دامداری به کشاورزی نیز مبادرت ورزند. آنها معمولاً در مکانهایی ساکن می شدند که قبلاً به عنوان بیلاق و قشلاق از مراتع آنجا استفاده می کردند (قرخلو، ۱۳۸۲). بخش عمده‌ای از عشایر کشور کسانی

هستند که به دلایل عدیده‌ای خواهان تغییر شیوه زندگی کوچروی و اسکان عشایر در مناطق مستعد هستند. بعضی از دلایل عمده اسکان عشایر میرزایی عبارت‌اند از:

- فقر و تنگدستی و نداشتن دام به مقدار کافی؛
- نداشتن مرتع در قشلاق، بیلاق یا هر دو آن؛
- نداشتن نیروی انسانی توانمند و کافی؛
- پایین بودن درآمد زندگی به روش کوچروی؛
- بسته بودن ایل راهها، میان بندها و اطرافگاهها؛
- داشتن شغل جانبی و مؤثر در شهر یا روستا؛

● همسرگزینی از شهر یا روستا و در نهایت نزدیک بودن به این نقاط.

عشایر تیره میرزایی در سال ۱۳۷۸ با برنامه ریزی به عمل آمده تصمیم به اسکان در منطقه بیلاقی خود در نزدیکی شهر ازنا به نام کمری گرفتند که ۲۱/۱ درصد از خانوارهای این طایفه در سال ۱۳۷۸، ۵۲/۶ درصد در سال ۱۳۷۹ و ۲۶/۳ درصد در سال ۱۳۸۰ اسکان پیدا کردند. دلایل متعددی باعث اسکان این تیره شده است اما با توجه به سؤالی که از دلایل اسکان یافتن آنها شده است، ۴۲/۱ درصد آنها دلیل عمده اسکان خود را مشکلات کوچ و ۵۷/۹ درصد نیز بر خور داری از امکانات و خدمات اسکان ذکر کرده‌اند. در زمینه برنامه‌های آنها برای آینده، ۲۶/۳ درصد برنامه خود را مهاجرت به شهر و زندگی در آنجا به دلیل دستیابی به امکانات بیشتر، نزدیکی روستای کمری به شهر و داشتن اقوام و دوستان در آنجا بیان کردند. ولی با وجود محدودیت‌ها در این روستا ۷۳/۷ درصد تمایل به ادامه زندگی در روستای کمری دارند که دلیل آن را بیگانه بودن با فرهنگ شهری، عادت کردن به زندگی عشایری، نداشتن تخصص و شغل در شهرها و دارا بودن ملک و زمین در روستای کمری بیان کردند.

پیامدهای اقتصادی

مباحث اقتصادی، جایگاه و اهمیت ویژه‌ای در همه شیوه‌های معیشتی دارد. اصولاً حسابداری منطقی و اقتصادی در نهاد بشر وجود داشته و تداوم هر شیوه معیشتی، وابستگی تام به توجیه اقتصادی آن شیوه دارد. در شکل‌گیری و تداوم حیات کانونهای توسعه، فعالیت‌های اقتصادی نقش تعیین‌کننده‌ای دارند. اصولاً کوچ‌نشینان، یکی از عمده‌ترین دلایل روی آوردن به اسکان را، توجیه اقتصادی نداشتن شیوه دامداری سنتی می‌دانند.

تغییر در فعالیت‌های کشاورزی

کشاورزی در جامعه عشایری، اهمیت ویژه‌ای دارد که این اهمیت، در ساماندهی اسکان از

درجه اعتبار بیشتری برخوردار است چرا که تغییر معیشت از دامداری به دامپروری و کشاورزی را به دنبال دارد و حتی توفیق در ساماندهی اسکان را کشاورزی شکوفامی تواند تضمین کند.

جدول ۳- تغییر وضعیت بخش کشاورزی عشایر پس از اسکان در کانون کمبری (درصد)

شرح	تغییر نگرده	کم	متوسط	زیاد	χ^2	سطح معنی داری
آثار طرح در وسعت اراضی زراعی	۰	۰	۶۲/۲	۳۶/۸	۲/۶۳۲	۰/۱۰۵
آثار طرح در وسعت باغات	۰	۰	۵۲/۶	۴۷/۴	۰/۱۰۵	۰/۱۵۴
آثار طرح بر تعداد دام	۱۵/۸	۸۴/۲	۰	۰	۱۷/۷۸۹	۰/۰۰۱**

** معناداری در سطح ۰/۰۱

(منبع: مطالعات میدانی)

روستای مورد مطالعه از نظر سطح زراعی و باغی رشد داشته است که علت آن وجود زمینهای فراوان در اطراف روستای اسکان داده شده و احداث چاههای نیمه عمیق و عمیق برای زراعت و باغداری است. از عوامل مؤثر دیگر در افزایش سطح زراعی و باغی آزاد شدن نیروی کار خانوار و استفاده از این نیرو در زراعت و باغداری است زیرا مطابق جدول ۳، تعداد دام روستا بعد از اسکان کاهش یافته است یعنی پرورش دام و دامداری بعد از اسکان رتبه دوم را از نظر منبع تأمین در آمد برای خانوار داراست و افرادی که قبل از اسکان به دامداری و چوپانی مشغول بودند بعد از اسکان با کاهش دام بیکار شده و در اراضی زراعی و باغی به کار گرفته شده اند.

جدول ۴- تولید محصولات زراعی کانون کمبری در سال زراعی ۸۰-۱۳۷۹

نوع محصول	گندم	جو	خیار	لوبیا	سبزمینی	بوجه و شپدر
میزان تولید (تن)	۱۳۶/۵	۴۰	۱۲۱	۶۲/۵	۲۰۰	۴۰

(منبع: اداره کل امور عشایر لرستان، ۱۳۸۵)

علل کاهش دام بعد از اجرای طرح اسکان کاهش توان مراتع برای تأمین علوفه مورد نیاز دامهاست. قبل از اسکان، هر خانوار در منطقه وسیعی قرار می گرفت و از مراتع اطراف آن استفاده می کرد ولی بعد از اسکان تمام خانوارهای طایفه در یک نقطه متمرکز شدند (روستای کمبری) و مراتع اطراف آن نقطه (روستای کمبری) توان چرای کل دامهای تیره را نداشت. علت

دیگر، اشتغال جوانان به درس و مدرسه و کاهش نیروی خانوار برای اداره و کنترل زندگی دامداری است.

جدول ۵ - تعداد انواع دام عشایر کانون کمبری سال ۱۳۸۰

نوع دام	گوسفند	بره	قوچ	بز	بزغاله	گاو اصیل	گاو دورگ	گاو بومی	مرغ و خروس	بوقلمون
تعداد (رأس)	۶۷۵	۱۲۲	۳۷	۸۵	۱۷	۳	۴۱	۰	۳۸۶	۲۱

(منبع: اداره کل امور عشایر لرستان، ۱۳۸۵)

مطابق جدول ۳ مقدار X محاسبه شده برای متغیر افزایش دام در سطح ۰/۰۰۱ معنادار شده است و برای متغیرهای افزایش سطح زراعی و افزایش سطح باغی معنی دار نشده است.

بهره‌مندی از امکانات رفاهی و آموزشی

یکی از ضرورت‌های اسکان موفق عشایر و ایجاد سکونتگاه‌های پایدار، وجود امکانات زیربنایی و خدمات رفاهی است (توکلی، ۱۳۸۶). فراهم کردن زندگی توأم با آسایش و رفاه نه تنها برای متقاضیان اسکان و یکجانشینی بلکه برای جامعه شهری و روستایی نیز از جمله وظایف دولت است (برخورداری، ۱۳۸۴). تأمین خدمات زیربنایی و رفاهی به منزله پشتیبانی و حمایت از کوچندگان است. خدمات مورد نیاز عشایر از این بخش با توجه به نوع زندگی پذیراست که در بسیاری موارد، مشابه نیازمندیهای جامعه شهری و روستایی است.

جدول ۶ - وضعیت خدمات‌رسانی در کانون کمری (درصد)

شرح	تغییر نکرده	کم	متوسط	زیاد	χ^2	سطح معنی‌داری
طرح موجب بهبود وضعیت راه ارتباطی شده است.	۰	۴۲/۱	۵۹/۹	۰	۰/۳۴۷	۰/۳۳۰
طرح موجب بهبود آب آشامیدنی شده است.	۰	۰	۳۱/۶	۶۸/۴	۵/۱۵۸	۰/۰۲۳*
طرح موجب بهبود برق‌رسانی شده است.	۰	۰	۲۵/۶	۷۴/۴	۵/۱۵۸	۰/۰۲۳*
آثار طرح در بهبود وضعیت پست و مخابرات	۰	۰	۴۲/۱	۵۷/۹	۰/۹۴۷	۰/۳۳۰
طرح موجب بهبود وضعیت بهداشت و درمان شده است.	۱۵/۸	۶۳/۲	۲۱/۱	۰	۱۵/۳۶۸	۰/۰۰۱**
آثار طرح در بهبود وضعیت آموزش (اشتغال)	۲۶/۳	۶۳/۲	۱۰/۵	۰	۱۶/۶۳۲	۰/۰۰۱**
آثار طرح در بهبود آموزش ابتدایی	۰	۰	۴۷/۴	۵۲/۶	۸/۵۲۶	۰/۰۰۴***
آثار طرح در بهبود آموزش راهنمایی	۲۶/۳	۷۳/۷	۰	۰	۰/۱۰۵	۰/۷۴۶

* معناداری در سطح ۰/۰۵

** معناداری در سطح ۰/۰۱

(منبع: مطالعات میدانی)

اجرای طرح باعث بهبود در وضعیت برق‌رسانی، پست و مخابرات، احداث مدرسه ابتدایی و بهبود وضعیت آب آشامیدنی کانون اسکان شده است. اما در مواردی مانند راه روستایی، بهداشت و درمان، آموزش افراد برای بهبود وضعیت اشتغال و آموزش شغل‌های جدید، احداث مدرسه راهنمایی و دبیرستان موفقیت چندانی نداشته است. البته با توجه به کم بودن جمعیت کانون، احداث مدرسه راهنمایی و دبیرستان مقرون به صرفه نیست. در کل بخش خدمات‌رسانی نسبت به بخش‌های دیگر اقتصادی بهتر عمل کرده است و این بخش نقش به‌سزایی در پایداری اسکان در کانون کمری داشته و تا حدودی از مهاجرت افراد جلوگیری کرده است. مطابق جدول ۶ مقدار محاسبه شده برای متغیرهای بهداشت و درمان، آموزش (اشتغال)، مدارس ابتدایی در سطح ۰/۰۰۱ معنی‌دار شده و برای متغیرهای آب آشامیدنی و برق‌رسانی در سطح ۰/۰۵ معنی‌دار شده است. مقدار محاسبه شده برای متغیرهای راه

ارتباطی، پست و مخابرات، مدارس راهنمایی معنی دار نیست.
تغییر در میزان اشتغال و درآمد

جدول ۷- وضعیت اشتغال و درآمد در کانون کمری (درصد)

شرح	تغییر نکرده	کم	متوسط	زیاد	χ^2	سطح معنی داری
طرح موجب افزایش اشتغال شده است	۸۴/۲	۱۰/۵	۵/۳	۰	۴۴/۴۲۱	۰/۰۰۱**
طرح موجب افزایش درآمد خانوار شده است	۵/۳	۵۲/۶	۴۲/۱	۰	۱۴/۱۰۵	۰/۰۰۱**

** معناداری در سطح ۰/۰۰۱

(منبع: مطالعات میدانی)

در واقع اجرای طرح اسکان باعث ایجاد اشتغال در روستای اسکان یافته نشده است. به طوری که ۸۴/۲ درصد از جامعه مورد مطالعه عقیده دارند که مشاغل افراد در قبل و بعد از اسکان تغییری نکرده است یعنی همچنان مشاغل غالب دامداری و زراعت است و از این طریق کسب درآمد می کنند. اما به دلیل کاهش دام، دامداری در سطح کوچک تری انجام می گیرد و این تا حدودی باعث کاهش درآمد در روستای مورد مطالعه گردیده است. در واقع درآمد شغلهایی که از طریق خدمات مانند مدرسه ابتدایی، مخابرات و... در روستا ایجاد شده است (چون افراد شاغل در این مشاغل، به دلیل عدم وجود افراد تحصیل کرده در زمان کوچ بیرون از روستا یا در شهر زندگی می کنند) از روستا خارج می شود. بر اساس جدول ۷ مقدار محاسبه شده برای متغیرهای افزایش اشتغال و افزایش درآمد در سطح ۰/۰۰۱ معنی دار شده است.

پیامدهای اجتماعی تثبیت جمعیت در کانون اسکان

جدول ۸- وضعیت مهاجرت در کانون کمبری (درصد)

شرح	تغییر نکرده	کم	متوسط	زیاد	χ^2	سطح معنی داری
میزان مهاجرت قبل از اجرای طرح	۰	۰	۳۱/۶	۶۸/۴	۵/۱۵۸	۰/۰۲۳۴
میزان مهاجرت بعد از اجرای طرح	۰	۷۰/۴	۲۹/۶	۰	۵/۱۵۸	۰/۰۲۳۴

* * معناداری در سطح ۰/۰۵

(منبع: مطالعات میدانی)

بدین ترتیب میزان مهاجرت جمعیت تیره میرزایی در دوران کوچ یا قبل از اسکان بسیار بیشتر از زمان اسکان در روستای کمبری بوده است. بیشتر مهاجرتهای این تیره به شهرهای نزدیک مانند ازنا، درود، الیگودرز، بروگرد و یاروستاهای بزرگ در شهرستان ازنا بوده است. عواملی که باعث مهاجرت در دوره قبل از اسکان (دوره کوچروی) در این تیره شده است رامی توان به دو دسته عوامل دافعه و جاذبه تقسیم کرد:

الف) عوامل دافعه: تخریب مراتع و ایل راهها، رشد جمعیت تیره، نبود یا کمبود خدمات عمومی و اجتماعی از قبیل مراکز آموزشی، خدمات بهداشتی، حمل و نقل عمومی، نداشتن درآمد کافی از طریق زندگی کوچروی، داشتن سرمایه زیاد و فرزندان تحصیل کرده و در نتیجه پاسخگو نبودن زندگی کوچروی به خواسته های آنها.

ب) عوامل جاذبه: وجود خدمات عمومی مانند آموزش شغل، حمل و نقل و بازار مناسب در روستاها و شهرها؛ پیوند از دواج؛ دارا بودن اقوام در شهرها یا روستاها.

بعد از اسکان از میزان مهاجرت این تیره کاسته شده یا به حداقل رسیده است که از دلایل عمده آن دستیابی به امکانات بیشتر مانند راه روستایی، برق، رسانه های جمعی، سوخت، مدرسه ابتدایی، مخابرات و ... است. اما در کل هنوز مهاجرت فرستی این تیره مهار نشده است که برای مهار آن باید به فکر اقتصاد نو و ایجاد اشتغال برای افراد این تیره بود. براساس جدول ۸ مقدار محاسبه شده برای متغیرهای مهاجرت قبل و بعد از اجرا در سطح ۰/۰۵ معنی دار شده است.

میزان مشارکت در اجرای طرح

در زمینه اجرای طرح اسکان عشایر تیره میرزایی در کانون کمری، ۶۴/۳ درصد از جامعه مورد مطالعه مشارکت نداشته و تنها ۳۵/۷ درصد مشارکت داشته‌اند که نوع مشارکت ۱۱/۹ درصد از آنها به صورت فیزیکی (به عنوان کارگر در اجرای پروژه‌ها) و ۲۳/۸ درصد نیز به صورت اعطای کمک مالی برای راه‌اندازی پروژه‌ها بوده است، که این امر باعث بروز مشکلات فراوانی بعد از اسکان یافتن آنها شده است.

میزان رضایتمندی از اجرای طرح

میزان رضایتمندی افراد از اجرای طرح به دلیل پایین بودن در آمد، کمبود شغل و کمبود امکانات رفاهی در روستا در سطح پایینی قرار دارد. به طوری که ۷۳/۷ درصد از جامعه مورد مطالعه رضایتمندی در سطح پایین (نارضایتی) و ۲۶/۳ درصد هم رضایتمندی در سطح متوسط داشته‌اند.

نتیجه‌گیری

اهداف اولیه طرح‌های ساماندهی عشایر، هدایت و حمایت عشایر برای اسکان در کانونهای توسعه بوده است. کانونهای توسعه‌ای که دسترسی عشایر را به خدمات آسان کند، اشتغال مناسب برای آنان فراهم آورد، و تلفیقی از کشاورزی و دامپروری ایجاد کند که با پیشینه و تجارب آنان سازگاری داشته و منشأ در آمد مناسب نیز باشد.

جدول ۹- وضعیت تغییرات در بخشهای اقتصادی در کانون کمری (درصد)

گونه	تغییر تکرده	کم	متوسط	زیاد	χ^2	سطح معنی‌داری
خدمات	۰	۰	۸۴/۲	۱۵/۸	۸/۱۰۵	۰/۱۵۱
کشاورزی	۰	۵/۳	۸۹/۵	۵/۲	۲۲/۵۲۶	۰/۰۰۱**
اشتغال	۲۲/۱	۵۷/۹	۰	۰	۲۵/۵۷۹	۰/۰۰۱**

** معناداری در سطح ۰/۰۱

(منبع: مطالعات میدانی)

طرح اسکان عشایر که در کانون کمری اجرا شده پیامدهای مثبت و منفی بسیاری داشته است. از نظر اقتصادی در بخش خدمات رسانی رضایتمندی از طرح در سطح بالایی است و خدماتی مانند احداث مدرسه ابتدایی، تأمین آب آشامیدنی، مخابرات و محل توزیع نفت در کانون فراهم شده و مردم نیز از خدمات رسانی احساس رضایت کرده‌اند. از نظر کشاورزی با توجه به احداث چاههای عمیق و نیمه عمیق، سطح زیر کشت زراعی و باغی افزایش یافته ولی چون تعداد دام کاهش یافته است، میزان اشتغال و در آمد خانوار نیز تا حدودی نسبت به قبل کم شده است. بر اساس جدول ۹، مقدار محاسبه شده برای متغیرهای کشاورزی و اشتغال در سطح ۰/۰۱ معنی دار ولی برای متغیر خدمات معنی دار نمی باشد. پیامدهای اجتماعی طرح در زمینه های افزایش مشارکت، ناموفق اما در زمینه تثبیت جمعیت و کاهش مهاجرت موفق بوده است. به طوری که میزان مشارکت مردم در اجرای این طرح کم (حدود ۱/۴ از افراد جامعه) بوده و رضایتمندی افراد این جامعه از اجرای طرح در سطح پایینی قرار دارد. از نظر مهاجرت نیز چون زندگی بعد از اسکان نسبت به قبل از آن، راحتی بیشتری برای عشایر فراهم کرده میزان مهاجرت عشایر این تیره بعد از اسکان کمتر شده است. در مجموع، نتایج مبین این مطلب است که طرح اسکان کانون کمری، به دلیل خاتمه دادن مشقات و دشواریهای عشایر در حین کوچ و افزایش رفاه خانوار، موفق بوده است، اما در زمینه اقتصادی، تأثیر زیادی در افزایش در آمد خانوارهای عشایری نداشته است.

برای بهبود وضعیت جامعه عشایری و سوق دادن این جامعه به سوی پیشرفت و فراهم آوردن رفاه و آسایش برای آنها لازم است برنامه ریزیهای جامع از سوی دولت با مشارکت عشایر اجرا شود. بعضی از راهکارهایی که می توانند باعث بهبود وضعیت زندگی عشایر اسکان داده شده شوند، به شرح زیر پیشنهاد می شود:

- تأمین منافع و حقوق جامعه عشایری در برنامه ریزیهای ملی و استانی
- ارائه خدمات متناسب و سازگار با فرهنگ عشایر
- احداث و توسعه راههای عشایری
- ایجاد اشتغال و در آمد برای پایداری کانون عشایری
- ایجاد تشکلهای محلی و عشایری
- خرید دام عشایر به قیمت عادلانه
- تأمین علوفه با قیمت مناسب جهت کاهش فشار بر مرتع
- بیمه نمودن دام و محصولات عشایر
- تنوع بخشی به منابع در آمد
- باز زنده سازی دانش بومی عشایر در مدیریت مرتع

منابع

- ۱- اداره کل امور عشایر لرستان (۱۳۸۵)، مصاحبه حضوری درباره طرح اسکان عشایر کانون کمری در تاریخ ۱۳۸۵/۱۰/۱۲.
- ۲- ارزانی، ح. و همکاران (۱۳۷۸)، ارزشیابی اثرات زیست محیطی عشایر اسکان یافته استان فارس (دشت بکان). تهران: دانشگاه تهران، دانشکده منابع طبیعی، مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی و دفتر مطالعات سازمان امور عشایری.
- ۳- بخشنده نصرت، ع. (۱۳۷۱)، «برنامه ریزی توسعه زندگی عشایر از دیدگاه فضایی». فصلنامه ذخایر انقلاب. شماره ۱۹.
- ۴- بخشنده نصرت، ع. (۱۳۷۰)، «برنامه ریزی توسعه زندگی عشایر». مجموعه مقالات سمینار استراتژی توسعه زندگی عشایری. تهران: سازمان امور عشایر ایران.
- ۵- برخوردار، الف. (۱۳۸۴)، کوچ نشینان ایران. تهران: انتشارات دستان.
- ۶- توکلی، ج. (۱۳۸۶)، پیامدهای محیطی فضایی اسکان عشایر. رساله دکتری (چاپ نشده)، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- ۷- خضولو، ب. و همکاران (۱۳۸۳)، «ارزیابی مشارکتی طرح اسکان عشایر». مجموعه مقالات همایش ملی ساماندهی جامعه عشایر ایران. تهران: نشر بیان با همکاری سازمان امور عشایر ایران.
- ۸- رضوانی، م. ر. (۱۳۸۳)، مقدمه‌ای بر برنامه ریزی توسعه روستایی در ایران. تهران: قومس.
- ۹- صالحی، الف. (۱۳۸۴)، «ارزشیابی اثرات اقتصادی اجتماعی طرحهای ساماندهی عشایر در کانونهای گل افشان و چشمه رحمان اصفهان». مجموعه مقالات همایش ملی ساماندهی جامعه عشایر ایران. تهران: نشر نقش بیان با همکاری سازمان امور عشایر ایران.
- ۱۰- صیدایی، الف. و همکاران (۱۳۸۳)، «ارزیابی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کانونهای اسکان عشایر». مجموعه مقالات همایش ملی ساماندهی جامعه عشایر ایران. تهران: نشر نقش بیان با همکاری سازمان امور عشایر ایران.
- ۱۱- قرخلو، م. (۱۳۸۲)، مهاجرت و اسکان عشایر (تحلیلی از مهاجرت قشقایبهای ایران به شهرها). تهران: نشر نقش بیان با همکاری سازمان امور عشایر ایران.
- ۱۲- میزبان، م. (۱۳۸۴)، «بررسی فرایند تغییر و تحولات اجتماعی اقتصادی جامعه عشایری». مجموعه مقالات همایش ملی ساماندهی جامعه عشایر ایران. تهران: نشر نقش بیان با همکاری سازمان امور عشایر ایران.

- 13- Brettell, C. B. (2000), **Migration Theory, Talking Across Disciplines**. London: Rutledge.
- 14- Fitzsimons, J. et al., (1996), Sedentarization: it is impact on production systems and natural resources and resource ownership sub - regional **Workshop on land Tenure Issues in Natural Resources Management in the Anglophone East Africa, with a Focus on the IGAD Region, Addis Ababa**. Report No.24, PP-1-26.
- 15- Hirano, A. (2003), **Mapping Sedentarization of the Rendille Pastoralists in Mars Bit, Northern Kenya Using Remotely Sensed Image Data**. University of Tsukuba, Association of American Geographers.
- 16- Kjerstii, L. et al., (2003), **Sedentarization of Nomadic People: The Case of the Hawaii in Um Jaw Sir Northern Sudan**. Report No.24, PP.1-26. Dry lands Coordination Group (DCG).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 رتال جامع علوم انسانی